

ЗАГАЛЬНА ПЕДАГОГІКА ТА ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

УДК 316.454.5:502]:37.064.2:[17.026.3+159.955.4](045)

DOI <https://doi.org/10.32782/2412-9208-2025-3-13-21>

THE ROLE OF EMPATHY AND REFLECTION IN THE COMMUNICATIVE INTERACTION OF FUTURE TEACHERS WITH STUDENTS IN TEAM FORMS OF ENVIRONMENTAL ACTIVITIES

РОЛЬ ЕМПАТІЇ ТА РЕФЛЕКСІЇ В КОМУНІКАТИВНІЙ ВЗАЄМОДІЇ МАЙБУТЬОГО УЧИТЕЛЯ З УЧНЯМИ У КОМАНДНИХ ФОРМАХ ЕКОЛОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Yaroslav LIAKHOVSKYI,

Postgraduate Student at the

Department of Pedagogy and

Educational Management,

Pavlo Tychyna Uman State

Pedagogical University

2, Sadova Str., Uman, 20300, Ukraine

Ярослав ЛЯХОВСЬКИЙ,

аспірант кафедри педагогіки

та освітнього менеджменту,

Уманський державний педагогічний

університет імені Павла Тичини

вул. Садова, 2, м. Умань, 20300,

Україна

super-mkpko@ukr.net

<https://orcid.org/0009-0006-4845-9357>

ABSTRACT

The article analyzes the importance of empathy and reflection as key personal and professional characteristics of a future teacher in the context of implementing team forms of environmental activity. It is shown that effective communicative interaction with students is impossible without the development of emotional sensitivity, the ability to empathize, as well as the ability to analyze one's own actions and adjust educational strategies. Scientific approaches to the development of empathy are considered as conditions for the formation of a trusting environment and support for partnership relationships between participants in the educational process. A review of theoretical provisions on reflection as a mechanism for professional self-knowledge and self-improvement of a teacher is carried out. Special attention is paid to team forms of environmental activity, which require a high level of communicative interaction and coherence of actions. Conditions that contribute to effective interaction are identified: the formation of an open emotional environment, a clear distribution of roles in the team, the use of reflective methods for assessing group work, and support for the individual contribution of each participant. This involves the systematic introduction of elements of emotional learning into the process of professional training of future teachers, the use of simulation exercises, interactive methods and project activities focused on forming readiness for team interaction. Effective implementation of team environmental activities requires not only methodological skills, but also a deep awareness of the social role of the teacher in the formation of a responsible citizen. Empathy and reflection in this context are key components of new interaction that meets

the challenges of the modern New Ukrainian School. Of particular importance in this process is the creation of a favorable educational environment for the development of interpersonal trust, mutual respect and responsibility for a common result. The successful formation of such qualities in future teachers allows to increase the effectiveness of team interaction in complex educational situations related to environmental issues, and stimulates the development of critical thinking, an ecological lifestyle and social activity in students.

Key words: *empathy, reflection, future teacher, team interaction, environmental activities, educational environment, professional training.*

Постановка проблеми. У сучасній освіті зростає значення екологічної компетентності учнів, що вимагає не лише оновлення змісту навчання, а й застосування активних форм організації діяльності, зокрема командної роботи. Командні форми екологічної діяльності – це не просто спосіб залучення учнів до розв'язання природоохоронних завдань, а ефективний засіб розвитку міжособистісних навичок, комунікативної культури та емпатійної взаємодії.

Водночас якість командної взаємодії залежить від позиції майбутнього вчителя, його здатності до емпатії – розуміння емоційного стану учнів, а також від рефлексивних умінь – аналізу власної діяльності та взаємин з учнями [4].

Дослідження підтверджують, що емпатія майбутнього вчителя сприяє формуванню довіри в учнівському колективі, підвищує ефективність комунікації та створює безпечне освітнє середовище. Рефлексія дозволяє вчителю своєчасно адаптувати методи роботи, усвідомлювати помилки та розвивати партнерські стосунки з учнями [8].

Особливої актуальності ці аспекти набувають у процесі командної екологічної діяльності, яка є не лише формою навчання, а й майданчиком для виховання соціальної відповідальності та розвитку екологічної свідомості. Саме тому важливо з'ясувати, як емпатія та рефлексія впливають на комунікативну взаємодію майбутнього вчителя з учнями в таких формах діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній науці спостерігається стійкий інтерес до вивчення феноменів емпатії та рефлексії в контексті освітньої взаємодії. У праці О. Ковальової емпатія розглядається як ключова передумова побудови здорових стосунків між майбутнім учителем і здобувачами освіти. Автор наголошує, що емпатійна поведінка майбутнього вчителя сприяє зниженню конфліктності, підвищує рівень довіри та створює комфортний психологічний клімат у класі [2].

Подібну позицію поділяють Н. Сергієнко та А. Тищенко, які акцентують увагу на тому, що емпатія є фундаментом конструктивної міжособистісної взаємодії здобувачів у процесі навчання, особливо в умовах колективної роботи [6]. Актуальність цієї проблематики в умовах вій-

ського стану висвітлюється у дослідженні О. Кулешової та О. Росолович [3]. Дослідники підкреслюють, що саме емпатія майбутніх учителів стає вирішальним чинником стабілізації емоційного стану учнів та підвищення згуртованості освітнього середовища.

Інший важливий компонент професійної компетентності майбутнього вчителя – рефлексія – розглядається у праці О. Городиської, яка наголошує на її значенні для саморозвитку вчителя, усвідомлення власної ролі у педагогічному процесі та ефективного регулювання взаємодії з учнями [1].

Узагальненням аспекту емоційної компетентності займається І. Сухопара, яка вивчає її прояв у контексті Нової української школи. Науковець стверджує, що здатність майбутнього вчителя до емоційного співпереживання, саморегуляції та комунікативної відкритості є визначальним для забезпечення якісної взаємодії у класному колективі [7].

У екологічному вихованні значну увагу приділено дослідженню інтерактивних і командних форм діяльності. Так Т. Осіпенко зазначає, що використання інтерактивних методів у процесі формування екологічної компетентності сприяє залученню учнів до активної колективної діяльності, що вимагає від майбутнього вчителя не лише фахових знань, а й розвитку міжособистісних якостей [5].

У праці С. Толочка та Н. Бордюг розглянуто екологічну компетентність як складову сучасної освіти, що формується через колективну відповідальність і міжособистісну взаємодію, в основі яких мають бути емпатія, відкритість до діалогу й підтримка [9]. Подібний підхід демонструють також А. Трутень та С. Толочко, які у своєму дослідженні акцентують на використанні інноваційних методів, включаючи групові проекти, що активізують комунікативну діяльність учнів і розвивають соціальні компетентності [10].

У дослідженнях О. Міненко [4] емпатія розглядається як професійно значуща якість педагогів у сфері освіти, І. Штих [8] акцентує на її важливості для психологічної діяльності, що свідчить про універсальність цієї ознаки для всіх рівнів педагогічної взаємодії.

Отже, наявна наукова база підтверджує важливість емпатії та рефлексії в контексті комунікації, зокрема у групових та екологічно орієнтованих формах навчання. Проте інтегроване дослідження цих компонентів у командних формах екологічної діяльності учнів потребує подальшого усвідомлення й методичного обґрунтування.

Мети статті: дослідити вплив емпатії та рефлексії майбутнього вчителя на комунікативну взаємодію з учнями у процесі командної екологічної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Емпатія є однією з базових професійно значущих якостей майбутнього вчителя, яка безпосередньо

впливає на формування ефективної комунікативної взаємодії в майбутній діяльності. Здатність розпізнавати, розуміти й адекватно реагувати на емоційні стани інших є необхідною умовою побудови партнерських, довірливих і гуманістично орієнтованих стосунків із здобувачами освіти.

У процесі професійної підготовки майбутні вчителі мають не лише здобувати теоретичні знання, а й розвивати особистісні якості, серед яких емпатія посідає чільне місце.

Особливе значення емпатія набуває в командних формах роботи, які активно використовуються в сучасних ЗЗСО, зокрема під час організації екологічних проєктів. Майбутній учитель має бути готовим до фасилітації командної взаємодії учнів, що потребує здатності тонко відчувати міжособистісні взаємини, підтримувати рівновагу у групі та забезпечувати сприятливе середовище для спільної діяльності. Як показують дослідження Н. Сергієнко та А. Тищенка [6], саме емпатія сприяє ефективному розв'язанню конфліктів, формуванню довіри між учасниками освітнього процесу та забезпеченню загального позитивного тону комунікації.

Крім того, під час підготовки майбутнього вчителя важливо створювати умови для розвитку саме когнітивної емпатії – здатності не лише співпереживати, а й раціонально відчувати емоційний стан інших. Це дозволяє більш свідомо будувати стратегії впливу та уникати суб'єктивізму у взаємодії з учнями.

Емпатія як особистісна якість майбутнього вчителя забезпечує емоційну чутливість і здатність до підтримки в освітньому середовищі. Водночас для повноцінної професійної взаємодії вчителю необхідно не лише відчувати емоції інших, а й критично оцінювати власну поведінку та взаємодію з учнями. У цьому контексті важливого значення набуває рефлексія.

Рефлексія є важливою складовою професійної підготовки майбутнього вчителя. Вона охоплює здатність усвідомлювати власні дії, аналізувати їх вплив на учнів і за потреби коригувати комунікацію. У командній екологічній діяльності рефлексія дозволяє вчасно помітити труднощі у взаємодії, уникати конфліктів і забезпечувати позитивний емоційний клімат [1].

В освітній підготовці майбутніх учителів формування рефлексії досягається через аналіз ситуацій, самоспостереження та обговорення власного досвіду. Це сприяє розвитку здатності прогнозувати реакції учнів і відповідально обирати дії [7].

У роботі з учнями в командних формах рефлексія дає змогу підтримувати баланс між контролем і партнерською взаємодією, що підвищує ефективність спільної діяльності.

Урахування рефлексивного компонента у взаємодії з учнями передбачає не лише внутрішній аналіз дій майбутнього вчителя, але й свідоме є форм спільної діяльності. Однією з таких форм, що активно застосовується в сучасній освіті, є командна екологічна діяльність, яка потребує від майбутнього вчителя як рефлексивної, так і емоційно-комунікативної готовності.

Командна форма навчання є ефективним засобом організації екологічної діяльності в сучасних ЗЗСО. Вона дозволяє учням не лише засвоювати зміст екологічної освіти, а й розвивати комунікативні вміння, навички взаємодії, відповідальність за спільний результат. Для майбутнього вчителя важливо вміти організовувати таку взаємодію, враховуючи як особистісні особливості учнів, так і динаміку роботи в групі.

У процесі професійної підготовки майбутні учителі повинні оволодіти методикою створення умов для командної співпраці учнів у межах екологічних проєктів. Це передбачає вміння планувати зміст діяльності, формувати мету, розподіляти ролі, координувати роботу групи та здійснювати педагогічний супровід [10].

Командна діяльність часто супроводжується складними комунікативними ситуаціями, які потребують від майбутнього вчителя емпатії, терпіння, гнучкості та педагогічної тактовності. Застосування таких форм сприяє формуванню екологічної компетентності учнів, активізує їхню пізнавальну діяльність та формує навички роботи в колективі [9].

Залучення учнів до командної екологічної діяльності вимагає від майбутнього учителя не лише методичної підготовки, а й здатності створити умови, у яких така взаємодія буде справді ефективною. Для цього майбутній учитель має опанувати комплекс прийомів, що забезпечують якісну групову взаємодію, враховуючи емоційні, соціальні та мотиваційні чинники.

Організація командної екологічної діяльності вимагає від майбутнього вчителя не лише володіння методикою, а й створення сприятливих умов для ефективної взаємодії учасників освітнього процесу. Такими умовами є відкритість комунікації, емоційна підтримка, надання можливостей для вільного вираження думок, розвиток навичок слухання, співпраці та конструктивного вирішення конфліктів.

Майбутній учитель має вміти налагоджувати діалог у групі, підтримувати доброзичливу атмосферу, уникати авторитарності та враховувати індивідуальні особливості учнів. Важливим є вміння моделювати ситуації, які формують досвід спільної відповідальності й екологічно орієнтованої поведінки [5].

Прикладом такої діяльності може бути організація шкільного екофоруму, у якому учні в командах здійснюють підготовку мініпроєктів з вирішення екологічних проблем свого населеного пункту. У межах цього

завдання важливо передбачити ролі фасилітатора, спікера, аналітика, дизайнера, що дає змогу кожному учаснику виявити сильні властивості та сприяє розвитку командного мислення. Завдання супроводжується рефлексивними запитаннями після завершення: «Що було складним у взаємодії?», «Чи відчував себе почутим?», «Як спрацювала наша команда?».

Іншим прикладом є створення екологічної стежки на території школи, де учні мають колективно визначити маршрут, обрати природні об'єкти, підготувати інформаційні матеріали. У цьому процесі педагог координує дії, але не диктує рішення. Емпатія дозволяє виявити учнів, які потребують додаткової підтримки, а рефлексія допомагає майбутньому вчителю зрозуміти, які методи роботи були ефективними для згуртування групи.

Також ефективним є використання методу «карт мозку», коли команди на інтерактивній дошці створюють схему екологічної проблеми (наприклад, забруднення річки) з можливими шляхами її вирішення. Така діяльність стимулює обговорення, сприяє взаємному слуханню й розподілу ролей. Завдання має завершуватись обов'язковою груповою рефлексією, у якій кожен учасник оцінює не лише результат, а й якість командної роботи.

Застосування емпатії дає змогу вчасно виявляти емоційні бар'єри в учнів, сприяти їх подоланню, а рефлексивна позиція допомагає майбутньому вчителю адаптувати власні стратегії взаємодії відповідно до змін у динаміці групи. Таке поєднання забезпечує не лише результативність командної діяльності, а й розвиток особистості учня в середовищі довіри й підтримки [6].

Ефективна взаємодія в командних формах екологічної освіти передбачає не просто передавання знань, а співтворчість, спільне переусвідомлення проблем і прийняття рішень. Саме в таких умовах формуються ключові компетентності, необхідні майбутньому вчителю – відкритість, гнучкість, емоційна зрілість і здатність діяти в умовах командної взаємодії.

Висновки. Емпатія та рефлексія є важливими складовими професійної готовності майбутнього вчителя, оскільки забезпечують глибоке розуміння учнів і створюють умови для ефективної взаємодії в навчальному процесі. Їх розвиток сприяє формуванню педагогічної чуйності, емоційної зрілості та здатності до самокорекції у професійній діяльності.

У командній екологічній діяльності ці якості допомагають майбутньому вчителю підтримувати позитивну атмосферу в колективі, вчасно реагувати на емоційні потреби учнів і налагоджувати конструктивну співпрацю. Рефлексія дозволяє усвідомлювати ефективність комунікативних дій, виявляти труднощі та оперативно коригувати підхід до організації групової роботи.

Ефективна командна взаємодія потребує створення відповідних умов – атмосфери відкритості, підтримки, взаємної поваги. Тому у процесі підготовки майбутніх учителів важливо цілеспрямовано розвивати ці якості через практичну діяльність і рефлексивні методи навчання.

Отже, емпатія та рефлексія є не лише особистісними характеристиками, а й важливими професійними інструментами.

Література

1. Городиська О. М. Формування педагогічної рефлексії вчителя. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Серія : Філологія. Педагогіка. 2015. Вип. 6. С. 28–33. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vntufil_2015_6_8
2. Ковальова О. Емпатія, як передумова побудови здорових стосунків в освітньому процесі. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*. Серія: Педагогіка. 2024. № 1 (32). С. 112–116.
3. Кулешова О., Росолович О. Особливості прояву емпатії в учителів в умовах війни. *Наукові записки*. 2024. Вип. 1 (3). С. 82–89. DOI: <https://doi.org/10.32782/cuspsy-2024-1-11>
4. Міненко О. Емпатія як професійно значуща якість педагогів дошкільних навчальних закладів. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія : Психологія. 2020. Т. 31 (70). № 4. С. 224–229.
5. Осіпенко Т. В. Інтерактивні методи екологічного виховання як головна складова у формуванні екологічної компетентності учнів Нової української школи. Умань, 2022. 32 с. URL: <http://oipopp.ed-sp.net/?q=node/76931>
6. Сергієнко Н. П., Тищенко О. П. Роль емпатії у формуванні міжособистісних відносин у студентів в процесі навчання. *Сучасна педагогіка та психологія: методологія, теорія і практика: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 4–5 грудня 2020 р.)*. Київ: Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 2020. С. 178–182.
7. Сухопара І. Емоційна компетентність вчителя в контексті Нової української школи. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. Серія : Педагогічні науки. 2020. Вип. 1. С. 111–122.
8. Штих І. Здатність до емпатії як компонент професійних здібностей психолога. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. Серія : Педагогіка та психологія. 2015. Вип. 2 (2). С. 177–180.
9. Толочко С. В., Бордюг Н. С. Екологічна компетентність учнів у контексті подолання екологічних наслідків війни: монографія. Київ: Компринт, 2024. 160 с.
10. Трутень А., Толочко С. Інноваційні методи та технології у формуванні екологічної компетентності в учнів старших класів. *Вісник науки та освіти*. 2024. № 5 (23). С. 1525–1540. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-5\(23\)-1525-1540](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-5(23)-1525-1540)

References

1. Horodyska, O. M. (2015). Formuvannia pedahohichnoi refleksii vchytelia [Forming Teacher's Pedagogical Reflection]. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «Kyivskiy politekhnichnyi instytut»*. Seriya: Filohohiia. Pedahohika, (6), 28–33. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vntufil_2015_6_8
2. Kovalova, O. (2024). Empatiia, yak peredumova pobudovy zdorovykh stosunkiv v osvithnomu protsesi [Empathy as a Prerequisite for Healthy Relationships in the Educational

Process]. *Naukovyi visnyk Melitopolskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Seriya: Pedahohika*, 1(32), 112–116.

3. Kuleshova, O., & Rosolovych, O. (2024). Osoblyvosti proiavu empatii v uchytelev v umovakh viiny [Features of Teachers' Empathy During War]. *Naukovi zapysky*, 1(3), 82–89. <https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2024-1-11>

4. Minenko, O. (2020). Empatiia yak profesiino znachushcha yakist pedahohiv doshkilnykh navchalnykh zakladiv [Empathy as a Professionally Significant Quality of Preschool Teachers]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriya: Psykholohiia*, 31(70)(4), 224–229.

5. Osipenko, T. V. (2022). Interaktyvni metody ekolohichnoho vykhovannia yak holovna skladova u formuvanni ekolohichnoi kompetentnosti uchniv Novoi ukrainskoi shkoly [Interactive Methods of Environmental Education as a Key Component in Forming Students' Environmental Competence]. Uman. 32 p. Retrieved from: <http://oipopp.ed-sp.net/?q=node/76931>

6. Serhienko, N. P., & Tyshchenko, A. P. (2020). Rol empatii u formuvanni mizh osobystisnykh vidnosyn u studentiv v protsesi navchannia [The Role of Empathy in the Formation of Interpersonal Relationships Among Students During Education]. *Suchasna pedahohika ta psykholohiia: metodolohiia, teoriia i praktyka: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (Kyiv, December 4–5, 2020), 178–182. Kyiv: Tavriiskyi natsionalnyi universytet imeni V. I. Vernadskoho.

7. Sukhopara, I. (2020). Emotsiina kompetentnist vchytelia v konteksti Novoi ukrainskoi shkoly [Teacher's Emotional Competence in the Context of the New Ukrainian School]. *Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Seriya: Pedahohichni nauky*, (1), 111–122.

8. Shtykh, I. (2015). Zdatnist do empatii yak komponent profesiynykh zdibnostei psykholoha [Empathy Ability as a Component of Psychologist's Professional Skills]. *Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnoho universytetu. Seriya: Pedahohika ta psykholohiia*, 2(2), 177–180.

9. Tolochko, S. V., & Bordiuh, N. S. (2024). Ekolohichna kompetentnist uchniv u konteksti podolannia ekolohichnykh naslidkiv viiny: monohrafiia [Students' Environmental Competence in the Context of Overcoming the Environmental Consequences of War: Monograph]. Kyiv: Komprint. 160 p.

10. Truten, A., & Tolochko, S. (2024). Innovatsiini metody ta tekhnolohii u formuvanni ekolohichnoi kompetentnosti v uchniv starshykh klasiv [Innovative Methods and Technologies in Forming Environmental Competence in High School Students]. *Visnyk nauky ta osvity*, 5(23), 1525–1540. [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-5\(23\)-1525-1540](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-5(23)-1525-1540)

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано значення емпатії та рефлексії як ключових особистісно-професійних характеристик майбутнього вчителя у контексті реалізації командних форм екологічної діяльності. Показано, що ефективна комунікативна взаємодія з учнями неможлива без розвитку емоційної чутливості, здатності до співпереживання, а також уміння аналізувати власні дії та коригувати освітні стратегії. Розглянуто наукові підходи до розвитку емпатії як умови формування довірливого середовища та підтримки партнерських взаємин між учасниками освітнього процесу. Здійснено огляд теоретичних положень щодо рефлексії як механізму професійного самопізнання й самовдосконалення учителя. Окрему увагу приділено командним формам екологічної діяльності, які потребують високого рівня комунікативної взаємодії та злагодженості дій. Визначено умови, що сприя-

ють ефективній взаємодії: формування відкритого емоційного середовища, чіткий розподіл ролей у команді, використання рефлексивних методів оцінювання групової роботи, підтримка індивідуального внеску кожного учасника. Це передбачає системне впровадження елементів емоційного навчання у процес професійної підготовки майбутніх учителів, використання симуляційних вправ, інтерактивних методів і проектної діяльності, орієнтованих на формування готовності до командної взаємодії. Ефективна реалізація командної екологічної діяльності потребує не лише методичних навичок, а й глибокого усвідомлення соціальної ролі вчителя у формуванні відповідального громадянина. Емпатія та рефлексія у цьому контексті є ключовими складовими нової взаємодії, що відповідає викликам сучасної Нової української школи. Особливе значення в цьому процесі має створення сприятливого освітнього середовища, для розвитку міжособистісної довіри, взаємоповаги та відповідальності за спільний результат. Успішне формування таких якостей у майбутніх учителів дозволяє підвищити ефективність командної взаємодії у складних навчальних ситуаціях, пов'язаних з екологічною проблематикою, та стимулює розвиток в учнів критичного мислення, екологічного стилю життя й соціальної активності.

Ключові слова: емпатія, рефлексія, майбутній учитель, командна взаємодія, екологічна діяльність, освітнє середовище, професійна підготовка.

Дата надходження статті: 29.10.2025

Дата прийняття статті: 25.11.2025

Опубліковано: 29.12.2025